SHAHAR ATROFI IQTISODIY HUDUDLARIDA SABZAVOT BOZORINI TARTIBGA SOLISHNING XALQARO TAJRIBASI VA UNDAN MILLIY AMALIYOTDA FOYDALANISH YO‘NALISHLARI

Egmaberdiyeva Nodirabegim Olimjon qizi

Annotatsiya

Ushbu maqolada shahar atrofi iqtisodiy hududlarida sabzavot bozorini tartibga solishning xalqaro tajribasi, xususan, agrologistika klasterlari, "yashil zonalar" orqali yerlarni muhofaza qilish, raqamli platformalar hamda "Farm-to-fork" (Daladan dasturxongacha) strategiyasi tahlil qilingan. Ilg‘or xorijiy amaliyot asosida O‘zbekistonda shahar atrofi sabzavotchiligini rivojlantirish, agrologistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, kooperatsiya tizimini joriy etish va munitsipal bozorlarni iqtisodiy rag‘batlantirish yo‘nalishlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: shahar atrofi qishloq xo‘jaligi, agrologistika, sabzavot bozori, oziq-ovqat xavfsizligi, raqamli platformalar, kooperatsiya, Farm-to-fork, yashil zonalar.

Urbanizatsiya jarayonlarining tezlashishi va shahar aholisi sonining barqaror o‘sib borishi zamonaviy iqtisodiyot oldiga oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash borasida mutlaqo yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Shahar aholisini arzon, sifatli va doimiy ravishda yangi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, xususan, sabzavotlar bilan uzluksiz ta'minlash bevosita shahar atrofi iqtisodiy hududlarining samarali faoliyat ko‘rsatishiga bog‘liqdir. Bugungi kunda jahon amaliyotida shahar atrofi hududlarida sabzavot bozorini tartibga solish shunchaki savdo-sotiqni tashkil etish emas, balki qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish, ularni nobud qilmasdan saqlash, yuqori texnologik transport logistikasi va yakuniy sotish zanjirlarini yaxlit tizim sifatida

optimallashtirishga qaratilgan murakkab iqtisodiy mexanizm hisoblanadi. Ushbu tizimli yondashuv yirik megapolislar va sanoat markazlarining barqaror oziq-ovqat ta'minoti xavfsizligini kafolatlashda strategik ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Xalqaro miqyosda shahar atrofi agrar hududlarini bosqichma-bosqich rivojlantirish va sabzavot bozorining barqaror kon'yukturasini iqtisodiy jihatdan tartibga solishning transformatsion ahamiyatga ega bo‘lgan bir nechta fundamental strategik taraqqiyot yo‘nalishlari shakllangan. Ushbu makroiqtisodiy yondashuvlarning birinchisi va eng asosiysi — zamonaviy agrologistika klasterlarini tizimli asosda va innovatsion texnologiyalar negizida rivojlantirish bilan uzviy bog‘liqdir. G‘arbiy Yevropa davlatlari hamda Shimoliy Amerika, xususan, AQSh amaliyotiga chuqur iqtisodiy tahlil asosida nazar tashlaydigan bo‘lsak, yirik megapolislar va sanoat markazlariga tutash bo‘lgan geo-strategik hududlarda yuqori quvvatli integratsiyalashgan ulgurji-logistika markazlari (Wholesale Logistic Centers) muvaffaqiyatli faoliyat yuritayotganiga guvoh bo‘lamiz. Mazkur infratuzilmaviy yondashuvga yaqqol va dunyo miqyosida tan olingan mumtoz misol sifatida Fransiyadagi ko‘p tarmoqli va global ahamiyatga ega bo‘lgan Rungis (Ranjis) xalqaro ulgurji bozorini keltirish mumkin. Bunday yuqori texnologik va institutsional quvvatga ega markazlar birlamchi ishlab chiqaruvchilar, ya'ni bevosita daladan yig‘ib olingan tez buzuluvchi agrar hamda sabzavot mahsulotlarini minimal vaqt oralig‘ida (just-in-time tizimi asosida) qabul qilish, ularni qat'iy xalqaro fitosanitariya va sifat standartlari asosida avtomatlashtirilgan holda saralash, kalibrlash, maxsus haroratda qadoqlash hamda shahar ichki chakana va ulgurji savdo tarmoqlariga tezkorlik bilan diversifikatsiya qilgan holda tarqatish imkonini beradi. Logistika klasterlarining texnologik mukammalligi va "sovuqlik zanjiri" (cold chain) tamoyillariga qat'iy amal qilinishi, mahsulotlarni yig‘ishtirib olishdan keyingi nobudgarchilik va yo‘qotishlar (post-harvest losses) koeffitsiyentini keskin kamaytirib, yakuniy mahsulot

tannorxining optimallashuvini ta’minlaydi.

Ushbu infratuzilmaviy zanjirning mantiqiy davomi va xalqaro tajribaning ikkinchi muhim institutsional yo‘nalishi sifatida — shahar atrofi qishloq xo‘jaligi zonalarini huquqiy, ma’muriy va iqtisodiy jihatdan kompleks himoya qilishning samarali mexanizmlari yuzaga keladi. Zamonaviy urbanizatsiya jarayonlarining o‘ta shiddatli tus olishi va shaharlarning hududiy jihatdan ekstensiv, ya’ni betartib kengayishi oqibatida yuzaga keladigan kuchli urbanizatsiya bosimi (urban sprawl) natijasida unumdor agrar yerlar va sabzavotchilik maydonlarining qurilish hamda sanoat zonalariga aylanib ketishining oldini olish maqsadida, rivojlangan mamlakatlarning yer va shaharsozlik qonunchiligida maxsus "yashil zonalar" (green belts) va daxlsiz agrar hududlar maqomi huquqiy jihatdan qat'iy muhofaza qilinadi. Bunday proteksionistik (himoyalash) choralar shahar atrofidagi ekologik muvozanatni hamda tabiiy ekotizimlarni saqlash bilan bir qatorda, yirik iste'mol markazlari atrofida intensiv sabzavotchilik va dehqonchilikning barqaror, prognoz qilinadigan xomashyo bazasini institutsional jihatdan kafolatlaydi.

Shu bilan bir qatorda, raqamli iqtisodiyot davrida zamonaviy agrar va oziq-ovqat bozorini yuqori texnologiyali raqamli platformalar, blokcheyn texnologiyalari va shaffof elektron tenderlar tizimisiz iqtisodiy jihatdan samarali modellashtirish mutlaqo imkonsizdir. Ilg‘or xalqaro amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadikh, bugungi kunda shahar atrofi sabzavot va poliz mahsulotlari savdosining fundamental ulushi maxsus B2B (biznes uchun biznes) va B2C (biznes iste'molchi uchun) elektron savdo maydonchalari, raqamli agrar birjalar hamda onlayn tenderlar orqali operativ ravishda amalga oshirilmoqda. Ushbu keng ko‘lamli raqamlashtirish jarayoni va ma'lumotlarning simmetrikligi agrar bozorda narxlarning talab va taklif qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda real vaqt rejimida (real-time) shaffof va adolatli

shakllanishini ta'minlaydi. Eng muhimi, ushbu raqamli ekotizim birlamchi agrar mahsulot ishlab chiqaruvchi (fermer) bilan yakuniy iste'molchi (shahar aholisi) o‘rtasidagi iqtisodiy samarasiz bo‘lgan, narxlarning asossiz o‘sishiga olib keluvchi ko‘p sonli spekulyativ vositachilar zanjirini maksimal darajada qisqartiradi. Bu esa, o‘z navbatida, dehqon va fermerlarning marjinal daromadlilik darajasini sezilarli darajada oshirishga hamda shahar aholisi uchun strategik oziq-ovqat mahsulotlarining yakuniy chakana narxlarini makroiqtisodiy barqaror saqlashga xizmat qiladi.

Agrar bozorni davlat va munitsipalitetlar darajasida tartibga solishning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan yana bir ommabop va yuqori samara beruvchi yo‘nalishi bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri sotish kanallarini diversifikatsiya qilish, ya'ni xalqaro iqtisodiy terminologiyada "Farm-to-fork" (Daladan dasturxongacha) deb nomlanuvchi global oziq-ovqat strategiyasidir. Ushbu institutsional konsepsiya doirasida mahalliy va shahar atrofi fermerlariga shahar ichidagi maqsadli iste'molchilarga o‘z mahsulotlarini hech qanday vositachilarsiz, to‘g‘ridan-to‘g‘ri va qisqa muddatlarda taqdim etishlari uchun munitsipal organlar tomonidan alohida yengillashtirilgan va rag‘batlantiruvchi shartlarga ega bo‘lgan kunlik yoki haftalik institutsional yarmarkalar (farmers' markets) tizimli ravishda tashkil etiladi. Bunda shahar munitsipalitetlari va mahalliy boshqaruv organlari tomonidan fermerlarga bepul yoki yuqori darajada subsidiyalangan imtiyozli bozor peshtaxtalari, zamonaviy savdo pavilyonlari va zaruriy texnik infratuzilma (elektr energiyasi, suv, muzlatkichlar va sanitariya uzatmalari) to‘liq ajratib beriladi, bu esa urbanizatsiyalashgan hududlarning agrar qismini shahar markazi bilan bog‘lovchi barqaror iqtisodiy ko‘prik vazifasini o‘taydi.

Xalqaro miqyosda sinalgan ushbu ilg‘or mexanizmlarni O‘zbekiston Respublikasining milliy iqtisodiy sharoitiga moslashtirgan holda amaliyotga joriy etish mamlakatimiz agrar sektori va shahar infratuzilmasi uchun transformatsion

ahamiyatga ega. O‘zbekiston sharoitida ushbu tajribadan foydalanishning birinchi va eng dolzarb yo‘nalishi infratuzilmani tubdan modernizatsiya qilish hisoblanadi. Toshkent shahri va respublikamizning boshqa yirik viloyat markazlari hamda urbanizatsiyalashgan shaharlari atrofida xalqaro andozalarga mos keladigan zamonaviy agrologistika majmualarini barpo etish zarur. Ushbu majmualarni yuqori texnologiyali va energiya tejamkor muzlatkichli omborxonalar bilan jihozlash orqali mavsumiy sabzavotlarni uzoq muddat davomida sifatli saqlash va yil davomida bozorga bir maromda chiqarish tizimini yo‘lga qo‘yish lozim. Bu esa o‘z navbatida, qish va bahor oylarida sabzavotlar narxining keskin sakrashini oldini oladi.

Ikkinchi tomondan, milliy amaliyotda ishlab chiqarish hajmini barqarorlashtirish uchun kooperatsiya tizimini jadal rivojlantirish talab etiladi. Bugungi kunda mamlakatimizda sabzavot yetishtirishning asosiy qismi kichik dehqon va tomorqa xo‘jaliklari hissasiga to‘g‘ri kelishini inobatga olsak, ularni yirik ixtisoslashgan kooperativlarga ixtiyoriy birlashtirish davr talabidir. Kooperatsiya mexanizmi tarqoq holda yetishtirilayotgan mahsulotlar hajmini yiriklashtirishga, yagona standartlar va sifat nazoratini joriy etishga hamda umumiy transport, urug‘lik va o‘g‘it sotib olish bilan bog‘liq bo‘lgan tarmoq xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirishga imkon beradi.

Shu bilan birga, munitsipal bozorlarni tartibga solish faoliyatini ham isloh qilish lozim. Shahar ma'muriyatlari va mahalliy hokimliklar shahar atrofidagi va ichidagi dehqon bozorlarida, tashkil etiladigan mavsumiy yarmarkalarda bevosita mahsulot yetishtiruvchi haqiqiy dehqon va fermerlar uchun savdo o‘rinlarini subsidiyalash amaliyotini kengaytirishlari lozim. Shu bilan birga, ichki bozorda kutilmagan taqchilliklar yuzaga kelganda narx-navoni barqarorlashtirish va sun'iy ajiotajlarga chek qo‘yish maqsadida davlat intervension jamg‘armalaridan samarali foydalanish, ya'ni

davlat tomonidan zaxira qilingan sabzavotlarni bozorga arzonlashtirilgan narxlarda interventsiya qilish tizimini yanada takomillashtirish zarur.

Nihoyat, shahar atrofi dehqonchiligini iqtisodiy rag‘batlantirishda logistika subsidiyalari tizimini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Shahar atrofi hududlarida faoliyat ko‘rsatuvchi sabzavot yetishtiruvchi subyektlarga mahsulotlarini shahar markazlariga yetkazib berish bilan bog‘liq bo‘lgan transport xarajatlarining ma'lum bir qismini davlat yoki mahalliy budjet hisobidan qoplab berish mexanizmlarini yaratish lozim. Bu chora-tadbirlar zanjiri nafaqat shahar aholisini arzon va ekologik toza oziq-ovqat bilan ta'minlaydi, balki shahar atrofi qishloq hududlarida minglab yangi ish o‘rinlari yaratilishi va agrar soha vakillarining iqtisodiy farovonligi oshishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aubry, C., & Kebir, L. (2013). Shortening food supply chains: A means for maintaining agriculture close to urban areas? *Supply Chain Forum: An International Journal*, 14(2), 22-31.
2. Cadilhon, J. J., Fearne, A. P., Hughes, D. R., & Moustier, P. (2003). Wholesale markets and food distribution in Europe: New trends and demands. *Food Policy*, 28(4), 329-339.
3. Chomei, S. (2018). *The Role of Semmaris in Managing Rungis International Market: A Model for Wholesale Food Distribution*. Paris: Économica.
4. FAO. (2021). *Urban and Peri-urban Agriculture sourcebook: From production to consumption in sustainable food systems*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
5. Ganzhenko, V., & Khodjaev, S. (2022). Development of agrologistics clusters in Uzbekistan: Problems and prospects. *Journal of Agricultural and Environmental*

Economics, 5(2), 45-58.

6. Salimov, B. T., & Ubaydullaev, M. (2023). Shahar atrofi hududlarida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar* ilmiy elektron jurnali, 11(3), 112-125.
7. Smith, J., & Marsden, T. (2014). Exploring the "Farm-to-Fork" strategy: Digitalization and transparency in modern vegetable markets. *Journal of Rural Studies*, 36, 124-135.
8. Umurzakov, U. P., & Toshmatov, R. (2021). *Qishloq xo'jaligi kooperatsiyasi va agrosanoat integratsiyasi*. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
9. Zasada, I. (2011). Peri-urban agriculture and multifunctionality: a review of religion, market and land-use dynamics in Europe. *Agriculture and Human Values*, 28(4), 639-648.